

EKVIVALENCIA-TÖRTÉNETI MOZZANATOK

HA NEM KÉSZÜL KÖTET/KÜLÖNSZÁM¹ az ekvivalenciáról, az oktatástörténész, neveléstörténész² ebben az összefüggésben nem kezd el gondolkodni.³ Az ekvivalencia ugyanis több *egymástól független* oktatástörténeti, neveléstörténeti, szocializációtörténeti probléma határvidékén kerül elő, pontosabban talán éppen az ekvivalencia jelensége az, amely e jelenségeket egymáshoz fogja kapcsolni, eképpen a kérdésfeltevés igen termékeny lehet. Az alábbi írás csak felvillantja azokat a szálakat, melyeket egy módszeres kutatás⁴ felvehetne...

Az egyenértékűség oktatástörténeti problémája négy egymástól nem független, de mindenképpen külön elemzendő mozzanatból áll.

Az egyik, hogy milyen országos/nemzetközi politikai-intézménypolitikai *döntések* befolyásolják a jelenséget, hogy az egyik országban szerzett végzettségeket a másik országban elismerjék-e vagy sem. Az ezt kutató oktatástörténész és oktatás-szociológus számíthat rá, hogy a gazdasági növekedésben, illetve nemzetközi integrációban érdekelt gazdasági és politikai erők a külföldön szerzett végzettségek elismertetésének megkönnyítésében, a helyi eliteknek, helyi értelmiségnek elkötelezett erők, köztük a nagy korporatív jellegű testületek az elismertetés megnehezítésében érdekeltek. Az egyetemeken belül fő szabályként arra lehet számítani, hogy az egyetem a saját „pótolhatatlanságát” az elzárkózásban ragadja meg, ugyanakkor bőségesen lehetnek ellenerők, pl. olyan tanszékek vagy akár egyes oktatók, amelyek/akik nemzetközi kapcsolathálójuk bővítését éppen az elismertetéssel látják biztosítottnak, vagy azok, akik egyetemen és tudományos téren belüli pozícióju-

1 A tanulmányhoz az OTKA és az NKFP támogatása biztosította az adatbázist, a WJLF, a PTE és az egykori FKI a támogató környezetet.

2 Köszönetemet fejezem ki Karády Viktor tanácsaiért.

3 Az ekvivalencia-történet magyarul egyáltalán nem szerepel, ha a google-ban próbálunk meg tájékozódni, ennek angol megfelelője pedig három (egyenként megnézve: teljesen inadekvát) találattal, egy olyan szó, az *equivalency* kapcsán, mely több mint ötmilliószor fordul elő a világhálón, s több mint egymilliószor, hogyha az oktatás szóval együtt keressük...

4 A hazai kutatásfinanszírozás viszonyai között nincsenek illúzióim, hogy egy-egy ilyen téma mennyire kaphat önálló támogatást. Ugyanakkor egyre fontosabbnak érzem, hogy a problémák érzékelésében talán gyakorlottabb kutatók akár vázlatos felvetésekkel is ajánljanak témákat PhD hallgatóiknak, igényesebb szakdolgozóiknak. Ilyen értelemben ezt a „vázlatos felvetést” a pécsi oktatástörténeti doktori programban tanuló kedves tanítványaimnak ajánlom.

kat éppen azzal tudják javítani, hogy doktori (vagy Bologna óta MA/MSc) hallgatókat fogadnak külföldi egyetemekről, vagy éppen hazai hallgatókat kívánnak kecsesíteni azzal, hogy a kölcsönösség jegyében majd külföldi egyetemek is elfogadják a diplomáikat... Az ezt kutató történész olyan speciális jelenségekkel kénytelen szembenézni továbbá, mint a szakmai színvonalról független – a külpolitika vagy a társadalompolitika alrendszerében kiformalódó döntések: a két háború között a numerus clausus miatt megkezdett külföldi egyetemi tanulmányok után hazatérő zsidó diplomások nosztrifikációjának akadályozása, a késői pártállamban a szovjet diplomák elismerése egy itt már sokkal kevésbé ideológia vezérelt oktatási térben, harmadik világbeli szövetségesek által kiadott diplomák elismerésének vitakérdései...

A másik kérdés, hogy szociológiai értelemben mennyire jellemző a *valóságban*, hogy másutt szerzett végzettségek elismertetésével iskolázottsági elitpályát futottak be az emberek. Az ellenérdekeltek ellenmozgását leküzdő a külföldi diplomás javára hozott döntések ugyanis természetesen nem garantálják, hogy a külföldi diplomás hasonló pályát fut be (hasonló erőfeszítéssel), mint itthoni társa. Egyrészt azok a fentebb leírt ellenerők a későbbiekben is számon tarthatják a diploma, vagy a személy „nemkívánatosságát” számtalan helyzetben korlátozva piaci és hierarchikus érvényesülését, másrészt pedig a külföldre járt diplomás nem rendelkezik azzal a kapcsolati tőkével mellyel a hazaiak (különböző helyekre került évfolyamtársaik, professzoraik révén) igen. (Utóbbi alól persze lehetnek kivételek, ha éppen egy távoli helyen létrejött a sorstársakkal szövődött kapcsolatok ereje bizonyul olyan nagyoknak, hogy az egykori „külföldiek” hazatérésük után is számontartják és segítik egymás pályáját... Míg az előző kutatást – a gyér elvi viták áttekintése mellett – elsősorban konkrét nosztrifikációs-kérelmek elbírálásainak esettanulmányoszerű elemzésével lehet lefolytatni, addig e kérdésekben az empirikus történet-szociológiának, elitszociológiának jut a legnagyobb tér.

A harmadik kérdés, hogy mennyire tudjuk *tartalmilag* megállapítani, hogy az egyes időpontokban különböző helyen szerzett végzettségek mögött mennyire különböző, mennyire azonos követelmények állnak. Annak ugyanis, hogy az elvileg elért ekvivalenciák ellenére az ide érkező diplomás versenyhátrányban van nemcsak kapcsolatszociológiai, hálózatelméleti magyarázata lehet. A hazai és külföldi felsőoktatási intézmények konkrét programjai, tárgyai, sőt a tárgyak konkrét követelményei, irodalomjegyzékei, hangsúlyai stb. között nem véletlen, hanem szisztematikus különbségek vannak. A szisztematikus különbségeket az magyarázza, hogy a hazai viszonyok között az egyes szakmák működési körülményei, protokolljai, normái – mindaz ami a „hazai sajátosságok” gyűjtőnév alatt foglalható össze – valamiképpen tükröződnek a felsőoktatásban. Ha nem az explicit tananyagban, akkor az intézmény *rejtett tantervében*, az oktatók viselkedésében, az órákon elhangzó anekdotákban, a folyosói beszélgetésekben, az egyetemen belüli kontraszelekció szabályainak megtapasztalásában, a személyi harcok érzékelésében stb. A tudományszakok jelentős része – nemzeti irodalom, történelem, földrajz – exp-

licit különbségeket hordoz, de bátran kijelenthetjük, hogy a legegyetemesebb tudást közvetítő intézményekben is rengeteg olyan „tanulnivaló” van, melyet csak a sok éves jelenléttel lehet teljesíteni. Bármennyire „egyetemes” a homo sapiens gyógyítása: a klinikák és kórházak különbözőségének tényleges realitását (melyek a szakmai munkát is teljes egészében meghatározzák, mi több azt is, hogy az elméletileg tudható dolgok, eljárások közül melyeket érdemes valóban észben tartani, begyakorolni) csak a hazai orvosképzésben lehet elsajátítani. Bármennyire egyetemesek a mechanika törvényei, a tényleges építőipari kultúra, a kivitelezőktől reálisan elvárható pontosság mértéke másféle szakmai magatartás (ráhagyás, túltervezés stb.) elsajátítását követeli meg az építőmérnöktől Magyarországon, mint mondjuk Svájcban. Az állami szerepvállalás politikai motivációi, a gazdasági elit szereplői közötti kapcsolatok, a statisztikai mutatók helyspecifikus torzítása – kivétel nélkül olyan ismeretek, melyeket a közgazdász a helyi valóságban „bennfentes” oktatójával, hallgatótársaival való együttlét alatt, sok ezer órában sajátít el – s melynek meglétét nem lehet a tárgyak és tematikák összehasonlításának módszerét követő kredittranszfer és ekvivalencia bizottságokban megmérni...

A negyedik kérdés, hogy mennyire *elitspecifikus* az egyes országokban kiadott diploma? A rejtett tantervek különbözősége mellett nyilván nem hanyagolható el az egyes iskolafokokozatok rétegspecifikusságának különbözősége sem. Egy országon belül is jól érzékelhetjük, hogy teljes egészében megváltozik az érettségi vagy a diploma követelménye, jellege, hogyha az adott iskolázási fokozatot a társadalom elitje helyett immár többsége éri el. A tömegesedés az egyes országokban eltérő ütemben halad, a megszerzett diploma – amennyiben kevésbé szelektív iskolarendszeren át lehet oda jutni, értelemszerűen mást jelent, kevésbé emel az elitbe, kevésbé ruház fel elitattitűdökkel, elitnormákkal, mint a – legutóbbi időket nem számítva – európai átlagnál elitistább hazai képzés...

* * *

A négy mozzanat értelmezéséhez különböző előfeltevések szükségesek.

A végzettségek „elismerése” két dolgot jelenthet: jelentheti azt, hogy valamiféle tanulmányokhoz valamiféle előtanulmányok igazolása szükséges – ilyen értelemben az oktatási-szocializációs rendszeren *belül*, annak egyes lépcsőfokai közötti *átjárás* lehetőségét jelenti az elismerés. Az előtanulmányok „igazolása” élethelyzetének bekövetkeztéhez logikailag minimum két dolog szükséges. Az egyik, hogy az oktatás és szocializáció szakaszokban, lépcsőkben folyjék, a másik, hogy legalább elméletileg lehetséges legyen, hogy különböző helyszíneken különböző fenntartók által zajló oktatási rendszerben, egymással összemérhető tananyagokat tanítsanak, s legalább elméletileg elképzelhető legyen, hogy az egyik helyen végzett iskola alapján a másik helyen tovább lehessen tanulni. A tradicionális társadalmakban – már ha Meadnek és az antropológusoknak hinni lehet – folyó oktatás valamilyen szakaszokra oszlott ugyan, de az egyik törzs „kultúrájába”, „történetébe”, mítoszaiba alapfokon bevezető oktatást nyilvánvalóan nem lehetett elismertetni

egy másik törzs magasabb „képzettséget adó” szocializációs rendszerében, hiszen ennek a szocializációnak a célja éppen a többiektől *különbözés* megtanítása. A másutt szerzett ismeret elismerésének előfeltétele, hogy legyenek olyan ismeretek, melyek nem a csoportazonosságot szolgálják, s melyek eképpen másutt is hasznosíthatóak. Logikailag ilyen ismeret – minthogy az olvasás és számolás megtanulása az általunk ismert keleti civilizációkban a konkrét, helyi társadalmakra, helyi birodalmakra jellemző módon, *eltérő írásmódokkal* helyi kulturális kontextusok elsajátításával, együtt történt, – még az írásos civilizáció első évezredében sem igen lehetett. Az első nem helyi kontextusú ismeret, melynek másutt való elfogadása felmerülhetett az idegen nyelv volt. Az időszámításunk előtti 18. században éri el a nemzetközi érintkezés (legalábbis a Közel-Keleten) azt a szintet, hogy a diplomácia és a nemzetközi kereskedelem „tömegesen” igényel sumérul tudó embereket. Képzésükről azonban túl keveset tudunk ahhoz, hogy annak lépcsőfokairól, a lépcsőfokokra lépés előfeltételeiről, s különösen a diákok nemzetközi mozgásáról érdemi kijelentéseket tehessünk. Az antikvitás viszonyai között már igen sokat tudunk a tanulmányi célú mozgásról, nemcsak arról, hogy a szofisták szorgalmasan mozogtak az egész hellén piacon, de arról is, hogy a nevesebb tudósok iskoláiban gyakran találkozunk külföldiekkel (gyakran még ellenséges államok polgáraival is, Szókratész egyik bűne is ez volt, hogy ellenséges államból érkezett tanítványt fogadott) – csakhogy nincs tudomásunk arról, hogy ezeket a tanulmányokat meghatározott sorrendben végezték volna, hogy egyik iskola hallgatása a másik iskola hallgatásának előfeltétele lett volna. Eképpen tehát egy új fázist jelent, hogy a belépés előfeltétele Platón akadémiájában a matematikai előtanulmányok folytatása. Platón viszont maga nem szervezett matematikai iskolákat, meg iskoláját egyébként is pánhellénnek azaz a teljes civilizációs közösség számára elérhetőnek szánta, értelemszerűen tehát a hallgatók vélhető többsége *nem athéni*, hanem külföldi matematikai iskolában folytatta előtanulmányait. Logikailag tehát *kellott léteznie* valamiféle arról szóló tudásnak ismeretnek Platón (ill. az akadémiát később működtető tanítványok) fejében, hogy mely iskolák teljesítménye tekinthető egyenértékűnek a platóni matematikus-eszménnyel, az elvárt mértékű tudással. A „másutt szerzett előismeret” kritériuma tehát itt teljesül, de nem tudjuk, hogy erről valamiféle igazolás (tehát bizonyítvány) vagy valamiféle „felvételi” segítségével győződött meg az iskola. Az alapfeltétel azonban: a másutt – akár idegen államban – megszerezhető iskolai végzettség mint előfeltétel meghatározása innen indul, hogy a hellenisztikus birodalmak nagy állami rendszereiben intézményesedjen.

A végzettségek elismerése azonban jelentheti azt is, hogy vannak olyan társadalmi pozíciók, melyekhez nem elegendő „a természetes” kiválasztódás (a származás, a vagyon, illetve az erőszakhatalom fölötti rendelkezés) hanem a megfelelő származással, vagyonnal, sereggel rendelkezők közül *csak azok* tölthetik be a pozíciót, akik bizonyos képzési folyamaton átestek, bizonyos ismeretekkel rendelkeznek, illetve a pozíciókra szántakkal kapcsolatban elvárás, hogy ezeket az ismereteket megszerezzék. Ilyen követelmény leginkább a magasan szervezett birodalmakban

– ilyenek a hellenisztikus birodalmak, s a császárkori római birodalom is – merültek fel. Tekintettel azonban arra, hogy ezek a hatalmas birodalmak, jelentős önálló civilizációs központok voltak, nyilván csak kevésbé merülhetett fel az a probléma, hogy másutt képzett tisztviselőket kellett volna alkalmazni, mindenütt volt „hazai” képzés.

A fenti „előfeltételek” látszólag a távoli múltba utalnak. Ugyanakkor a modern – illetve a modernizáció fázisához éppen megérkező – társadalmakban mutatis mutandis újra és újra felbukkannak e problémák: gondoljunk a hagyományos érettségi nélküli felsőoktatásba lépés lehetőségére Európa nagy részén – ez esetben ugyanis a meghatározott motivációkkal, sajátos tananyagokkal szervezett előkészítők, szakérettségik stb. ekvivalensnek ismertetnek el normál középiskolai végzettségekkel, politikai közép és főiskolai képzettségek alapján hagyományosan iskolai végzettséghez kötött pozíciókba nyílik belépési lehetőség stb.

* * *

Szociológiai értelemben az ekvivalencia-történet előzményét jelenthetik mindazok a kutatások, melyek a külföldi egyetemjárásra, illetve a külföldön jártak hazai boldogulására vonatkoznak.

A középkori, sőt koraujkori egyetemek nem kizárólag *felsőoktatási* intézményként működtek, azaz nem követeltek meg másutt végzendő előtanulmányokat,⁵ az alacsonyabb kurzusok egyenértékűsége módszeres vizsgálatára ezért ezeken az egyetemeken valószínűleg nem került sor. Maguknak az egyetemeknek az egyenértékűségét és átjárhatóságát viszont az határozta meg, hogy a középkori Európában számos egyetemet – mégha a császár vagy a király kérésére is – de tulajdonképpen a pápa ruházott fel doktori oklevél kiadásának jogával. (Ez még az újkorban is így maradt, a katolikus országok közül először a 18. századi Ausztriában, II. József antiklerikális politikájának részeként történt pápai engedély nélküli egyetemalapítás – Lembergben.) Más egyetemtörténeti szintézisek viszont erősen megkülönböztetik egymástól a pápai alapítású, jóváhagyású és anélküli egyetemeket.

Formálisan tehát a legfőbb szuverenitás az egyetemek felett gyakran azonos volt, nem merülhetett fel, hogy az állam vagy az egyetem ismerje el valamelyik „külföldi” egyetem bizonyítványát az elvégzett kurzusokról.

Természetesen a helyzet szociológiai értelemben közel sem volt ilyen egyszerű, hiszen azt, hogy mely funkciók tölthetők be egyetemi végzettség *nélkül is*, már a helyi erőviszonyok, helyi jog szabályozta. A külföldön kiképzett értelmiségiek hazai szerepvállalásának története fontos kutatási terület lenne, s ehhez a kiinduló adatok (a külföldre jártak névsora) néhány régebbi magyar történész és Szógi László

⁵ Az egyetemeknek, mint felsőoktatási intézményeknek három karuk volt, orvosi, teológiai és jogi. A bevezető tanulmányokat biztosító Ars fakultásokra azonban ugyanolyan korú tanulók járhattak, mint a székes-egyházi, vagy szerzetesrendi – napjainkból nézve: „közép” – iskolákba. A székesegyházi ill. szerzetesrendi iskolák tehát nem jelentették az egyetemek alépitményét ezért ekvivalencia vizsgálatra velük kapcsolatban nem is nagyon van mód.

kiváló adatgyűjtéseinek köszönhetően a kezdetektől egészen 1918-ig lényegében rendelkezésre állnak. Nincs más feladat, mint az egyes korok – különféleképpen meghatározott – elitcsoportjainak tagjait ezekben a listákban megkeresni, illetve konstatálni, hogy mekkora részük *nincs* rajta ezeken a listákon, illetve hogy a külföldön végzettek mekkora része reked kívül az eliten...

A középkori elitekkel kapcsolatban valódi vizsgálat tárgya pl. az egyházkormányzati pozíciók betöltésének és a külföldön megszerzett végzettségeknek a kapcsolata, különösen Magyarországon, egy olyan országban, mely nem része a Német római birodalomnak, tehát független, de – rövid időszakokat leszámítva – nincsen neki saját egyeteme.

Fraknoi Vilmos, Mályusz Elemér, Köblös József és más történetírók munkáiból jól ismert, hogy a 15. században a legfelső egyházi pozíciók betöltésére az uralkodó (illetve a kormányzó) és a pápa egyetértésével került sor. Ezeknek a pozícióknak azonban nem sok köze volt az egyházi szociális, igazgatási, oktatási funkciók irányításához, ezt a kialakult és függetlenedett egyházi középrétegek, egy független *egyházi értelmiség* végezte. Ezt az egyházi értelmiséget nevezzük kanonokságnak. (Mindez nemcsak nálunk volt így: Southern művéből tudjuk, hogy Németország egyes területein politikai okokból kiválasztott írástudatlan /!/ püspökök kezében voltak a nagyjavadalmak, az egyházkormányzat, a szociális és kulturális funkciók mégis remekül működtek a függetlenedett középszintű apparátusnak köszönhetően.)

Ez a középszintű egyházi bürokrácia igen nagy arányban tanult egyetemeken. Ez rendkívül fontos tény, hiszen a tanultság, az egyetemi státusok birtoklása mosta el a származási különbségeket. (És nem önmagában az egyháztársadalom, ahogy sokan vélik!)

Az egyetemjártság „megkövetelése” ugyanakkor az *értelmiség eszköze* is a felülről, jutalomképpen a pozícióba „ejtőernyőzöttekkel” szemben. Az egyházi értelmiség Európa-szerte megkísérelte magának a kanonoki pozíciók lekötését, egyszerre véve fel a harcot a pápaság 14. századi tömeges rezervációival és a pozíciókba törekvő helyi nemességgel szemben. E küzdelem eredményeképpen az 1408-as franciaországi nemzeti zsinat az egyetemet végzettek és a királyi hivatalnokok számára foglalja le a kanonoki helyek *felét*. A konstanzi zsinat angol delegátusa a pozíciók *negyedét* kívánta az egyetemre jártaknak fenntartani, a német konkordátum a pozíciók *egyhatodát* garantálta ugyanígy.

Magyarországon efféle elvi megkötés ugyan nem volt, a Köblös féle történet-szociológiai vizsgálatba bevont 526 személyből (négy különböző káptalan kanonokjai) 207-en (40 százalék) jártak egyetemre – *így a magyar gyakorlat még jobb is az értelmiségiek szempontjából, mint a fentebb felsorolt európai modellek.* A hallgatók kétharmada (135-en) Bécsben folytatott tanulmányokat. Krakko már csak 30 peregrinust vonzott, zömében Kelet-Magyarországról, Itália egyetemei összesen is csupán 31-et, Párizs pedig 5-öt. A legendás – irodalomtörténetből, teológiából, filozófiatörténetből ismert – „nagy központokkal” Párizsval Bolognával szemben tehát *már akkor is Közép-Európa jelentette a tömeges tájékozódási irányt és lehetőséget.*

A külföldi születésűek és a polgári származású kanonoki pozíciót szerettek között kifejezetten magas (70, ill. 51 százalékos, tehát a 40 százalékos átlaghoz képest felülreprezentált) az egyetemjártak aránya, a köznemesi származásúaknál ez az adat már csak 35 százalék. A külföldiségből (azaz a helyi uralkodó körökkel szembeni idegenségből) és a polgári mivoltból (azaz a rendi értelemben vett másodrendűségből) eredő hátrányos helyzet leküzdésének, úgy látszik feltétele az egyetemre járás.

Úgy tűnik az egyetemre járás (és nem az egyetemvégzés) – hiszen döntő többségük nem fejezi azt be – leginkább *kapcsolati tőkét* halmoz fel, s teszi lehetővé a káptalanokba való bejutást...

A középkori társadalom valósága tehát miközben maradéktalanul elismeri a külföldön szerzett iskolai fokozatokat és végzettségeket, szociológiai értelemben nem garantálja, hogy a társadalmi pozíciókat kizárólag a végzettségek megléte alapján lehessen betölteni.

* * *

A reformáció és ellenreformáció (vagy újabb kifejezéssel: katolikus reformáció) időszakára átugorva: növekszik az „ekvivalencia helyzet” standardizáltsága két okból: a katolikus oldalon Pázmány Péter nemzedékét követően a jezsuiták domináns pozícióba jutnak. Mint ez közismert a jezsuita iskolarendszer a 16. század közepén elfogadott Ratio Studiorumtól kezdve szélsőségesen standardizált Latin Amerikától Közép-Európaiáig. Ez a standardizáció lehetővé, az ellenreformációs káderpolitika pedig feltétlenül szükségessé tette, hogy a részben külföldi származású, illetve külföldi egyetemekre járt papokat hazai pozíciókban lehessen elhelyezni.

Egy nagyobb elitvizsgálatunk⁶ kiegészítéseképpen sebtiben elvégzett alkalmi vizsgálat szerint pl. a 17. században született elittagok mintegy 45 százaléka járt valamilyen külföldi egyetemre. Gyakorinak azokat tekintjük, ahová a külföldre járt elittagok több, mint egytizede (azaz 7-nél több) járt.

1. táblázat: A 17. században született elittagok leggyakoribb peregrinációs célpontjai

Leyden	24	Wittenberg	12
Utrecht	17	Grác	8
Franeker	16	Róma	8
Bécs	14		

Jól látható, hogy az élen három holland protestáns centrum áll, Franeker jelentősége egyébként nincs annyira benne a magyar történelmi köztudatban, de látha-

⁶ Karády Viktor és Nagy Péter Tibor az NKFP, OTKA, WJLF, CEU támogatásainak segítségével évek óta folytat egy olyan elitkutatót, mely a reprezentatív nagylexikonokban szereplő 1750 után született ismert-ségi elit tagjainak alapvető szociológiai tulajdonságait írja le. Az elit tagjait a Pallas Nagylexikonban, a Révai Nagylexikonban, Keresztény Magyar Közéleti Almanachban, Magyar Zsidó Lexikonban, Magyar Életrajzi Lexikonban és Magyar Nagylexikonban szereplők adták. Az elemzések egy részéhez csak a magyar Életrajzi Lexikonban szereplőket tekintjük elitnek – az alábbi kiegészítés is a Magyar Életrajzi Lexikon elitpercepciójára támaszkodik.

tóan Utrechttel egy súlycsoportban van, a protestánsok ezen kívül szorgalmasan látogatják Wittenberget. Az újkori katolikus elit tanulásában már alámerül a lengyel és észak itáliai egyetemek jelentősége, helyükre osztrák egyetemek és – jóval szerényebb mértékben – Róma lép. Összességében azonban a katolikus elit erősen alulreprezentált a külföldi tanulás tekintetében, nyilván azért mert az elit képzését már jórészt ellátja a hazai jezsuita egyetem. Kijelenthetjük, hogy a felekezetiileg osztott térben a külföldi diplomák elismerése is felekezetspecifikus: a protestáns társadalomrész funkcióira elismerik a nagy protestáns egyetemek végzettségét, a katolikus társadalomrészre pedig a katolikus egyetemek által adott végzettségeket. Kiváló kutatási téma lenne, hogy a koraújkor századaiban honnan jönnek és hová tartanak a magyar peregrinusok, hogy végzettségeik hazai elfogadása hogyan befolyásolja a hazai elitek összetételét...

* * *

A neveléstörténészek többségét persze inkább a 19–20. század érdekelheti, amikor a német és osztrák egyetemek válnak meghatározóvá. A német területeken a 16–17. században kiépült apró egyetemekből álló rendszer koncentrációja az egyetemek egyharmadának megszüntetéséhez vezetett. A berlini egyetem (noha ekkor már az élre került) a hallgatók 13–15 százalékának tömörítésével közel sem volt olyan meghatározó, mint Bécs a Habsburg monarchiában. A bajor egyetem, mely 1826 után Münchenbe került, stabilan állt a második helyen. A 10 nagyobb egyetem a diákok 75 százalékának, a 10 kisebb pedig 25 százalékának nyújtott tanulmányokat. Fontos tudnunk azonban, hogy *a hallgatók fele* minden tanévben új beiratkozó volt, a német egyetemisták jellegzetesen 4–5, sőt több egyetemet is látogattak, mire diplomát szereztek. Az egyetemisták nagy szerepet játszottak az egységmozgalom meghatározó eseményein és nagygyűlésein – hangsúlyozza Szögi László. Ennél még jelentősebbnek látjuk, hogy az egyetemeken kiépülő kapcsolatrendszer az egyetemek elhagyása után is tovább él a német értelmiségben, mi több az össznémet tudat is valamiképpen ezeknek az egyetemeknek, ennek az értelmiségnek a terméke. A tanult emberek lényegesen jobban kötődtek az egységes Németországhoz (vagy annak vágyképéhez) mint a tartományukból alig kimozduló kispolgárság tömegei. Ennek (és eképpen az egyetemeknek) jelentőségét a német társadalomfejlődés, a német uralkodó elit összetételének alakulása szempontjából aligha lehetne túlhangsúlyoznunk.

Témánk szempontjából tehát alapvető, hogy a német területeken olyan egyetemek ismerik el egymást, melyeknek *immár különböző a jogforrásuk*: egyrészük protestáns állami egyetem, melyek természetesen nem kértek és nem kaptak pápai felhatalmazást, másrészük történelmileg itt maradt pápai engedéllyel működő egyetem, s van néhány katolikus területen alapított egyetem (pl. Lemberg) mely éppúgy nem rendelkezik pápai felhatalmazással, mint a protestáns egyetemek.

A német egyetemeket olasz és francia diákok alig látogatták, de befolyásuk meghatározó Skandináviában és a Baltikumban, Közép-Európában és a Balkánon is.

Míg ezekre a területekre a német egyetemek a maguk komplexitásában (színvonal, ideológia, szerkezet stb.) gyakorolhattak vonzerőt, a német tudományosság (természettudományok, orvostudomány, műszaki tudományok) a múlt század második felében amerikai és angol hallgatókat, a huszadik század első évtizedében pedig oroszokat és japánokat (!) vonz oda.

Szögi László adatai szerint 1789 és 1848 között 2200 magyarországi tanult német egyetemeken. A hallgatók több mint kétharmada teológus. 1789 és 1819 (a peregrinálási tilalom) között Jéna és Göttingen dominál, a harmincas években viszont már Berlin felé fordul az érdeklődés. Az egyes egyetemek eltérő eszmeisége egész magyarországi országrészek értelmiségi elitjének arculatát határozhatták meg: Berlin, Göttingen, Tübingen erdélyi, Halle a magyarországi protestáns, Jéna felvidéki hallgatókat vonzott.

A felmérés „fordítottját” is el lehetne végezni: megvizsgálni például, hogy a 19. század magyar elitjének egyes csoportjai (évtizedről-évtizedre haladva) mely külföldi egyetemeket végeztek.

1849 és 1867 között 1100-an tanultak német egyetemeken, ekkorra a Berlin iránti érdeklődés megközelíti a Jéna irántit. Megerősödik a műszaki és a természettudományok iránti érdeklődés. A hallgatók általában 1–2 szemeszterre érkeznek, a teológusok viszont 3–4 egyetemen is eltöltöttek 1–1 szemesztert. 1867 után a magyar egyetemi oktatás gyors növekedése a hagyományos külföldi centrumok iránti érdeklődést lelohasztja: tovább nő azonban (a csökkenő számon belül) Berlin és München aránya.

A külföldi tanulás új típusát jelzi az 1890 és 1895 közötti fellendülés: ekkoriban egyre többen már posztgraduális képzésre jönnek Németországba, asszisztensként bekapcsolódnak az itteni tudományos munkákba is. Az a gyanúnk persze, hogy ez a posztgraduális arculat már korábban is megvolt, csak nem így hívták. Találomra végignézve pl. az 1868 és 1880 közötti VKM tisztviselők életrajzait: szinte valamennyien államköltségen folytattak egy-két szemeszternyi hosszúságú tanulmányutat Németországban, Svájcban, Franciaországban és másutt.

A Habsburg birodalmon belüli ekvivalenciát meghatározza, hogy II. József megszüntette a jezsuita kisegyetemeket, viszont újabbakat alapított helyükbe (illetve, s ez legalább ilyen fontos, valódi polgársággal rendelkező városokba költöztette a régebbieket). A német helyzettől eltérően kevés, de óriási egyetem jött létre a birodalomban. E hatalmas terület mindössze tíz egyeteme közül messze kiemelkedett Bécsé, a hallgatók 20–25 százalékát koncentrálván. Pestre, akárcsak Lembergbe a hallgatók 10–10 százaléka iratkozott be. A 18. században világszínvonalúnak számító selmecebányai bányászati és erdészeti akadémia az 1800-as évektől kezdve átadta a vezető szerepet a prágai illetve bécsi politechnikumnak – a bécsi politechnikum az 1849-es évekre már a birodalom „műszakis” hallgatóinak negyven százalékát vonzza. (S aki az ezért való felelősséget a „magyarellenes osztrák kultúrpolitikára” hárítaná, az nem árt ha tudja: a pesti egyetem latin nyelvűségével maga akadályozza meg, hogy az 1780-as évektől működő mérnöki tanfolyama komoly

peregrinációs központtá váljon. Azt is kétlenénk, hogy Trieszt és Milánó műszaki felsőoktatásának expanziója osztrák kultúrpolitikának lett volna köszönhető – sokkal inkább a helyi polgárságnak és értelmiségnek.)

Az ekvivalencia probléma azonban nem egyszerűen nyugati képzettségek itthoni befogadását jelenti. A magyar királyságból a (későbbi) osztrák császárságba a 19. század első felében 9500-an peregrináltak, fordított irányba háromezren. A pesti orvostudomány, a selmecbányai bányamérnökképzés egyenként 1500-as peregrinációs nagyságrendje összemérhető a Bécs által vonzott 7413 magyarországi hallgató számával.

A Magyarországról „Ausztriába” érkezők számának ingadozását a nagypolitika közvetlenül formálta: 1805 és 1813 között a napóleoni háborúk miatt következett be visszaesés, 1813 és 1825 között viszont éppen a külföldre járás (nagypolitikai okokból megfogalmazott) tilalma miatt egyenesen a birodalmon belüli peregrináció növekedése. Például 1821-ben Bécsben protestáns egyetemet (!) alapítottak, hogy elvonják a teológusjelölteket a külföldi egyetemekről.

Az igazi fordulat az 1840-es években következik be: akkoriban ugyanis a hagyományos (előbb teológiai, majd orvostudományi és technológiai irányultságú) peregrinálást felváltja a reáltudományok iránti érdeklődés.

Nem tudhatjuk pontosan, hogy ez a peregrináció mennyiben érintette a nemesi és nem nemesi státusú rétegek gyermekeit. Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy az önmagukat nemesként, birtokosként besorolók viszonylag alacsony száma azt a „minimális következtetést”, hogy a nemesség polgárosultabb (azaz generációk óta városban élő, hivatalviselő, esetleg kereskedő) része nagyobb arányban látogatja a bécsi egyetemet, mint a kevésbé polgárosult, mindenképpen megengedi.

A külföldi végzettségek itthoni elismerése, minden kétséget kizáróan hozzájárult a honi elit polgárias jellegének erősödéséhez. Ezt több momentumban ragadhatjuk meg:

a) a magyarországi nemesség tömegeinek latin képzettségével szemben a hazai polgárság (nem nemesi jogállású városi lutheránus polgárok, gazdagodó sváb parasztok, s jiddis anyanyelvű zsidók) nagyobb valószínűséggel választotta Bécset, vagy a német egyetemeiket – így a magyarországi értelmiség mind nagyobb része lett nem nemesi származású;

b) a hazai – iskolázott, de partikuláris viszonyok között élő – szórvány németiség a császárvárosban vagy a porosz vagy bajor fővárosban a német kultúra főáramával találkozhatott – éppen abban a korban, amikor teljes egészében átalakult a német kultúra és tudományosság is –, eképpen a hazai polgárság intellektuális értelemben mindinkább a magyar nemesi liberalizmus történelmi partnerévé válhatott.

c) A nagy külföldi egyetemek hatalmas közgyűjtemények szomszédságában működtek, ellentétben a nemcsak személyi állományát, de tudományos közgyűjteményeit tekintve is szerény nagyszombati, pesti egyetememmel – így a külföldön képzett szakemberek – képzettségük sokkal magasabb színvonalával erősíthette meg a hazai polgárosodást.

A fentebb már jelzett elitkutatás egyik fő témája, hogy a modern – tehát 19. századi – magyar elit mekkora részben végezte itthon, illetve külföldön tanulmányait.

2. táblázat: Az egyes születési csoportokhoz* tartozók első egyetemvégzésének helye (megoszlás)

	Magyarország ^a	Lajtán túl ^b	Német Birodalom ^c	Egyéb	Abszolút szám
1760	56	25	18	1	88
1770	61	18	20	1	90
1780	62	21	15	2	92
1790	78	13	8	2	130
1800	76	18	4	2	163
1810	72	21	5	2	234
1820	71	22	5	2	306
1830	65	27	5	3	339
1840	65	26	5	4	526
1850	74	17	4	4	804
1860	82	11	4	3	1011
1870	87	8	3	2	1249
1880	92	5	2	2	1658
1890	91	4	3	2	1867
1900	88	5	3	4	1912
1910 ^d	87	6	2	5	1694
1920	91	4	1	5	1100
1930	95	0 ^e	0 ^f	5	571
1940	92	0	0	8	186
1950	95	0	0	5	40

* A születési csoportok 20 évesek, a feltüntetett évszámot megelőző és követő évtized szülötteit tartalmazzák. *Mindenkit kétszer* soroltunk be, először az 1760, 1780, 1800 stb. jelzésű, majd az 1770, 1790, 1810 stb. jelzésű korcsoportokba, hogy ezáltal átfedő korcsoportok keletkezzenek. Ezzel a módszerrel egyidejűleg sikerült kivédeni azt, hogy túlzottan kis korcsoportok keletkezzenek, s azt, hogy a merev határok torz átlagokat hozzanak. Gyakori megfigyelés ugyanis, hogy éppen egy „fordulóév” környékére esik egy hullámhegy, melyet azért nem érzékelünk, mert eltűnik az átlagban, miközben ha másutt lett volna a szakaszhatár (a fordulóév) akkor egy egész húsz éves ciklust meghatározó magas százalékszámot nyertünk volna. Az átfedő átlag tehát kevésbé munkaigényes, mint egy csúszóátlag – egy csúszóátlaghoz ebben az esetben 19 keresztátlábt kellett volna összeszerkeszteni – de a legalapvetőbb hibákat kivédi, s kijelenthetővé teszi, hogy a 20 éves korcsoportok nagyságrendjében átlátjuk a történéseket. Az abszolút számokat – tekintettel arra, hogy mindenkit kétszer vettünk figyelembe – az első és utolsó évtized kivételével 0,5-tel súlyozni kell.

a Az 1920 előtti határok között.

b Az osztrák örökös tartományok, egyetemi szempontból gyakorlatilag a mai Ausztria, Csehország, Dél Lengyelország.

c 1920 előtti határok között, egyetemi értelemben ez a mai német egyetemeket és Königsberget jelenti.

d E korcsoporttól kezdve csak olyanokkal találkozhatunk, akik Trianon után lettek felnőttek. A táblázat egyességé és áttekinthetősége érdekében ennek ellenére a történelmi Magyarország területén folytatott egyetemi tanulmányokat hazai tanulmányokként vesszük számba.

e 0,4,f,0,2.

Jól látható, hogy a legkorábban született a 18. század végén fiatal felnőtt korukat élő elitágok még nagyjából egyenlő mértékben látogatták a birodalom másik felének és az ekkor teljesen elemeire hullott német birodalom területének egyetemeit, a többi külföldi intézmény szerepe pedig elhanyagolható volt. A 19. századfordulón fiatal felnőtt korát elérő népességben – valószínűleg épp a fentebb már jelzett peregrinációs tilalom következtében – a hazai végzés aránya emelkedik, majd a peregrinációs

tilalom elmúltával ismét csökkenni kezd. Az 1850 körül született nemzedék esetében a hazai felsőfokú képzés expanziója erősen visszaveti a külföldi tanulmányok arányát. Az Osztrák Magyar Monarchia szétesése ellenére emelkedik az utódállamokban (elsősorban Bécsben és Prágában) tanult aránya (mármint az 1900 és 1910 körül született nemzedékben). A birodalom széthullását vélhetőleg a numerus clausus hatása ellensúlyozza: ez kényszeríti külföldre a későbbi elittagokat. A világháború alatt és különösen után felnőtté vált elitcsoportokban pedig az egyéb helyen egyetemre jártak aránya ugrik meg, mely a második világháború utáni nem-nemet irányú tájékozódás (a Kelet-Európai kapcsolatok) határoznak meg.

Az elit egészére nézve a külföldi egyetemjárás súlyosan torzító jellegű, hiszen a politikai elitben például erősen felülreprezentáltak a jogászok, s a jogi diploma hazai elismertetése – tekintettel a hazai jog, s hazai jogtörténet igen magas arányára – természetesen nehezebb, mint más elittagok esetében. A tudományos elitben pedig – kiemelt ideológiai és véleményformáló szerepüknél fogva – felülreprezentáltak a hazai történelem és a irodalomtörténet kutatói, akik szintén kevésbé orientálódtak külföldi tanulmányok felé. A nemzetközi tanulmányokban – a dolgok természete szerint – felülreprezentált csoportok (mérnöki, művészeti, természettudományi,⁷ orvosi tanulmányokat folytatók) közül érdemes rápillantanunk például az orvosokra.

3. táblázat: Az orvosi elit* külföldi egyetemjárása és egyetemvégzése (%)

	Részben külföldön járt ^a	Első diplomáját ^b külföldön szerezte	Az elitbe került orvosok száma
1750	71,4	64,3	14
1770	61,5	50,0	26
1790	40,6	34,4	32
1810	49,3	42,5	73
1830	62,5	54,2	72
1850	42,7	34,7	124
1870	20,0	12,5	200
1890	20,7	9,5	338
1910	21,8	19,2	354
1930 ^c	11,4	10,8	83

* Akiket a Magyar Életrajzi Lexikon a foglalkozás megnevezésére szolgáló helyen orvosként, vagy valamilyen specifikált orvosi szakma (kardiológus, neurológus) képviselőjeként említ. Nem tartoznak tehát az orvosi elitbe a költői minőségükben lexikonba került személyek, ha orvosi mivoltukat a lexikon e helyen nem említi, akkor sem, ha tudjuk, hogy hol végeztek orvosi egyetemet.

a Az elitkutatás során külön változókat nyitottunk az *egyetemjárás* és a *diplomaszerzés* helyének, intézményének.

b Külön változókat vettünk fel az első, második és harmadik diploma számára.

c Az 1950 körül született csoportban – főképp nyilván azért, mert a magyar Életrajzi Lexikonba csak az 1990-ig meghaltak kerülhettek bele – egyetlen orvos van, így ezt nem tüntetjük fel a táblázatban.

Jól látható, hogy a 18. század végén hallgató korúaknak több mint a fele, a peregrinációs tilalom idején végzetek harmada, az azt követő évtizedekben ismét fele

⁷ Bármilyen logikus a természettudományi végzettség nemzetfüggetlen jellege, a természettudományi végzettséggel gyakran együtt járó tanári képesítést mindenképpen itthon kellett megszerezni.

szerezte diplomáját külföldön, s még a felsőoktatás első expanziója is csak egyharmadosra tudja visszanyomni a külföldön diplomázottak arányát. Komolyabb visszaszorulás csak a századforduló után következik be, hogy a numerus clausus által érintett nemzedékekben megint egyötödössé váljék a külföldön végzett orvosok aránya. Az utolsó még definiálható méretű nemzedékben viszont – minthogy a Szovjetunióbeli képzés sokkal kevésbé jellemző az orvosokra, mint más szakmákra ismét alacsony az arányszám.

E példán érzékeltethetjük azt is, hogy a külföldi egyetemjárás és a külföldi diplomaszerezés nem minden korban jár egyformán együtt. Míg a modernizáció korai évtizedeiben és a hozzánk közelebbi korokban legfeljebb 1,1–1,2-szer annyian jártak külföldi egyetemre, mint ahányan ott is végeztek, addig a dualizmus évtizedeiben egyetemre jártak/diplomások esetében sokkal jellemzőbb, hogy egy-két félét külföldön töltöttek, de diplomájukat már itthon szerezték. Ez esetekben tehát nem a diplomát nosztrifikálták, hanem a fél éveket ismertették el. Eképpen az orvosi szakma egészével való konkurenciális konfliktust elkerülték. Az egyetemen pedig a bécsi és német klinikákon szerzhető tudás és gyakorlat érve elegendőnek számított, hogy a kieső vizsgadíjak stb. ellenére az orvosprofesszorok tolerálják, sőt számos visszaemlékezés szerint támogassák a külföldre járást.

* * *

A címnek megfelelően jelen írásunkban csak az ekvivalencia-történet mozzanatait, kidolgozható témáit vethettük fel.

NAGY PÉTER TIBOR

IRODALOM

- HEREPEI J. (1971) Külországbeli akadémiák magyarországi hallgatói. (Bibliográfia.) In: KESERŰ B. (ed) *Adattár XVII. sz.-i szellemi mozgalmaink történetéhez. III.* Bp.-Szeged. pp. 441–451.
- http://www.neumann-haz.hu/muvek/tudomanytortenet/2_Szakmatortenetek/Magyar_lengyel/lengyel_nyaryp_krakko.pdf
- KARÁDY VIKTOR (1992) Egyetemi numerus clausus és értelmiségi kényszerpályák. Magyar-zsidó diákság a külföldi egyetemeken a Világháborúk között. *Levéltári Szemle*, No. 3. pp. 21–40.
- KARÁDY VIKTOR (2003) Peregrinusok. *Iskolakultúra*, aug. pp. 139–140.
- KÖBLÖS JÓZSEF (1994) *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában a budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával.* Budapest, MTA Történelemtudományi Intézet.
- MÁLYUSZ ELEMÉR (1971) *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Budapest, Akadémiai.
- SCHRAUF KÁROLY (1902) *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig.* Budapest.
- SOUTHERN, W. R. (1987) *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban.* Budapest.
- SZABÓ M. & SZÖGIL. (1998) *Erdélyi peregrinusok erdélyi diákok európai egyetemeken, 1701–1849.* Marosvásárhely, Mentor.
- SZÖGIL ÁSZLÓ (2003) *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1788.* Budapest, ELTE Lvt.
- SZÖGI LÁSZLÓ (2001) *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1789–1919.* Budapest, ELTE Lvt.
- SZÖGIL. & KISS J. M. (2003) *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon, 1849–1867.* Budapest, ELTE Lvt.
- TÓTH TAMÁS (ed) (2001) *Az európai egyetem funkcióváltozásai.* MF Könyvek, No.18. Budapest, Professzorok Háza.